

ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ В УМОВАХ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

У статті представлені результати дослідження гендерної соціалізації в умовах сімейного виховання. Розглянуто виховні стратегії батьків, щодо дітей підліткового віку.

Ключові слова: *підлітки, виховні стратегії батьків, соціалізація*

Однією із найважливіших детермінант гендерної соціалізації й розвитку особистості є сім'я. Вона відіграє головну роль як у суспільному, так і в особистому житті. Гармонійна повна сім'я сприяє становленню психологічної статі та формуванню адекватних гендерних ролей, культури взаємовідносин статей, уявлень та цінностей, стимулює процес ідентифікації дитини з особою своєї статі, передусім - із батьком або матір'ю.

Стверджується думка, що як тільки діти стають здатними ідентифікувати свою власну стать, у них з'являється мотивація бути або стати подібним на інших членів найпершої референтної групи в їх житті - сім'ї. Вони починають уважно спостерігати за прийнятими серед дорослих моделями поведінки. З іншого боку, їх батьки також спрямовують свої виховні зусилля на прищеплення синам і дочкам відповідної моделі поведінки й основних понять «гендерної» ідеології. Задіяні в цьому процесі і їх власний потенціал гендерних уявлень, і вимоги суспільства щодо соціалізації жінок і чоловіків.

Психологічними механізмами гендерної соціалізації є: процес ідентифікації (психоаналітична теорія); соціальні підкріплення (теорія соціального научіння й статевої типізації); усвідомлення гендерної ролі (теорія когнітивного розвитку); соціальні очікування (нова психологія статі); гендерні схеми (теорія гендерної схеми). Зокрема, кожний з цих механізмів навряд чи зможе пояснити гендерну соціалізацію.

Ш. Берн, говорячи про механізми гендерної соціалізації, виділяє три типи підпорядкування людей гендерним нормам: поступливість, схвалення та ідентифікацію. Поступливість - це такий тип підпорядкування соціальним нормам, коли людина їх не сприймає, але приводить свою поведінку відповідно до них, щоб уникнути покарання й отримати соціальне схвалення. Схвалення чи інтерналізація - це тип підпорядкування, коли людина повністю згідна з гендерними нормами. Ідентифікація - це повторення дій рольової моделі (чоловіка, жінки, батька, матері) [4].

Роль сім'ї яскраво виражена в теорії соціального научіння, коли батьки свідомо або несвідомо заохочують або критикують поведінку своїх дітей. Крім того, диференційна соціалізація починається ще до народження дитини. Невипадково майбутні батьки хочуть знати, хто народиться - хлопчик, чи дівчинка. Оточуючі теж зацікавлені в цьому. Все це відбувається тому, що, з залежності від гендеру, батьки уявляють собі дітей по-різному. Від цього буде залежати, як вони назвуть дитину, яку одягу, іграшки та прикраси купуватимуть, чим будуть з нею займатися. Крім того, батьки дуже не люблять, коли оточуючі допускають помилки щодо статі їх дитини [2].

I. Каган і Б. Массен вважають, якщо дитина бачить здібності та привілеї батьків і почуває себе поруч з ними немічною та неспроможною, вона бажає мати властивості батьків. Хлопчик ототожнює себе з батьком, а дівчинка – з матір'ю, якщо ті компетентні, сильні та піклуються про неї. Важливим тут є емоційний та інтимний зв'язок між батьками та дитиною. Засвоєння соціальної ролі відбувається в процесі спілкування, тому в родині, де є хлопчики та дівчатка, у дітей спостерігаються риси протилежної статі [12, 13].

З педагогічної точки зору гендерна соціалізація носить багатосторонній характер і визначається як активне засвоєння особистістю стандартів психосексуальної культури в міру входження в соціальні відносини. Гендерна соціалізація при цьому розглядається як процес наслідування, прийняття й відтворення чоловіком або жінкою тих культурно-нормативних стандартів, які суспільство вважає відповідними до їх гендерних ролей.

Американський соціолог Рут Хартлі виділяє чотири основні способи конструювання дорослими гендерної ролі дитини: соціалізація через маніпуляції, вербальна апеляція, «каналізація», демонстрація діяльності. Приклад першого процесу: стурбованість матері зовнішністю дитини - дівчинки, другого - часті звертання в стилі «ти моя красуня», підкреслювання її привабливості. Дитина привчається дивитися на себе очима матері, а вербальна апеляція посилює дію маніпулятивного процесу. Дівчинка отримує уявлення про те, що зовнішній вигляд, красивий одяг - це дуже важливо. «Каналізація» означає спрямування уваги дитини на певні об'єкти, наприклад, на іграшки (дочки-матері, кухня, схвалення ігор, властивих для своєї статі). «Демонстрація діяльності» - навчання тим видам гендерної діяльності, що прийняті в суспільстві. До цього можна додати і такі способи соціалізації як диференційне підсилення і диференційне наслідування. Про диференційне підсилення говорять, коли сприйнятна гендерно-ролева поведінка заохочується, а неприйнятна - не схвалюється, карається, за умови, що заохочення чи покарання людини за певні моделі поведінки, інтереси і т. п. залежать від її біологічної статі [11].

Гендерна роль підлітків, як один із найбільш розповсюджених механізмів наuczіння статевої поведінки, знаходить своє підкріплення й уточнення в спілкуванні з батьками.

I. Кон виділяє такі механізми:

1) підкріплення: заохочуючи певну поведінку, яку батьки вважають правильною, і караючи за відхилення від встановлених правил, батьки вкорінюють у свідомість дитини певну систему наг, дотримання яких із часом стає звичкою;

2) ідентифікація: дитина наслідує батьків, прагне стати такою, як вони;

3) розуміння: знаючи внутрішній світ дитини і відгукуючись на її потреби, батьки тим самим формують її особистісні якості;

4) рольова взаємодоповнюваність: наприклад, якщо в сім'ї батьки не мають будь-яких якостей, ці якості виробляються у дитини, якщо цього потребують обставини (в сім'ї, де мати безпорадна, роль господині бере на себе старша дочка);

5) механізм психологічної протидії: дитина, волю якої суворо обмежено, може виробити потяг до самостійності, а та, якій все дозволено, може вирости залежною [7].

Повноцінне засвоєння дитиною гендерних ролей значно утруднюється в неповних сім'ях, де діти позбавлені одного з батьківських зразків; найчастіше - це сім'я без батька.

Хлопчики з таких сімей мимоволі засвоюють жіночі зразки поведінки, що надалі затрудняє процес соціального становлення. Згодом, з усвідомленням своєї чоловічої належності, вони можуть створювати собі досить далекі від дійсності уявлення про суто чоловічі форми спілкування як цілком протилежні до жіночих. У цих уявленнях мужність часто виступає як агресивність, грубощі та зухвальство. Такі хлопці намагаються виховувати в собі тільки "чоловічі" риси, що обертається надмірною самовпевненістю, не визнанням авторитетів, труднощами в спілкуванні з оточуючими, порушеннями поведінки. Хлопці, які розвиваються більш за «жіночим» типом, виявляються соціально незрілими, нецілеспрямованими, безініціативними, невірноваженими. Для них характерна підвищена тривожність, пасивність, боязкість. У хлопчиків з неповної сім'ї частіше спостерігається надмірна збудливість, істеричність, примхливість, емоційна відкритість і чутливість. У дівчаток із неповних сімей у майбутньому виникатимуть труднощі у розумінні осіб чоловічої статі – зокрема їхніх чоловіків і синів. У них спостерігається підвищена замкнутість і недовірливість [8].

І. С. Кон звертає увагу на відмінності в батьківському та материнському впливі на формування особливостей дитини. Батько сприймається і дійсно буває жорсткішим і авторитарнішим, ніж мати, особливо щодо хлопчиків і юнаків. Психологічна близькість із батьком спостерігається рідше, ніж з матір'ю. Вплив батька на виховання дітей у більшості сімей нижчий, ніж вплив матері [7].

У дослідженнях авторів М. Лемб і Д. Лемб стилі взаємодії батьків маленьких дітей відрізняються від стилів взаємодії матерів. У той час як матері спілкуються з дітьми в основному в процесі догляду за ними, батьки взаємодіють із дітьми в процесі гри, часто виявляючи більше фізичної сили, активності та стихійності в спілкуванні; якщо мами грають з дітьми в складніші ніжні або традиційні ігри, то батьки схильні привносити в ігри елементи енергійності та непередбачуваності [10].

Д. Блок протягом 40 років вела спостереження за розвитком груп хлопців і дівчаток. Вона констатувала, що батьки поводять себе по-різному з дочками та синами. Зокрема, дочок стимулювали до вияву почуттів та налагоджування добрих стосунків з оточенням, а виховуючи синів, їх заохочували до виявів належної поведінки, вчили стримувати та контролювати свої емоції [4].

У роботах Д. Стоккард та М. Джонсон доведено, що батьки іноді несвідомо заохочують типову для статі дитини поведінку і негативно ставляться до поведінки, невідповідної статі дитини, при цьому у батьків-чоловіків, як правило, сильніше виражені і ті, й інші реакції [14].

О. В. Петровський, вважає, що коли діти відносно вільні від жорсткості гендерної типізації, вони демонструють багатший поведінковий репертуар і психологічно більш благополучні. Засвоєння статевої ролі хлопчиком чи дівчинкою полегшує в майбутньому їх соціалізацію в суспільстві; водночас знаходимо зауваження про те, що діти, поведінка яких строго відповідна вимогам їх статевої ролі, часто відзначаються нижчим інтелектом і меншими творчими здібностями [9].

Гендерні стереотипи посідають важливе місце в батьківських стратегіях щодо виховання дітей, сподівань їхніх успіхів у навчанні, виборі майбутньої професії, тощо. Д. Екклз стверджує, що батьки дотримуються гендерно-диференційованого сприйняття здібностей своїх дітей і шляхом виховних впливів здатні соціалізувати гендерні відмінності самосприймання, інтереси та навички дітей [15].

По даним західних авторів, М. Льюїс, Л. Розенблум, матері більш терпимо ставляться до поведінки синів і дозволяють їм в більшій степені виявляти агресивність, ніж дівчата. Хлопчиків частіше карають фізично [4].

Більшу вимогливість батьків до синів і, внаслідок цього, більшу дистанційованість синів від батьків виявили в своїх дослідженнях Ю. Е. Альошина і А. С. Волович [1].

Як показали дослідження О. С. Бараннік, контроль за дочками лежить на матерях, за синами - на батьках [3].

З метою виявлення гендерних особливостей сімейного виховання та його вплив на соціалізацію в підлітковому віці, було опитано батьків підлітків у кількості 124 особи, з них 64 жінки і 50 чоловіків віком 37-54 років, що постійно проживають у Києві. За сімейним станом - 91 респондент - одружені, 23 мають неповні сім'ї. До цієї групи зараховано неодружених та розлучених. Батькам було запропоновано тест-опитувальник ставлення батьків - (ОСБ, А. Я. Варги, В. В. Століна) і методика PARI (Е. Шиффера та І. Р. Белла).

Результати дослідження за методикою ОСБ дають змогу говорити про авторитаризм, що спостерігається за шкалою «авторитарна гіперсоціалізація»: 26,7% від загальної кількості батьків чекають від своїх дітей слухняності і дисциплінованості, слідкують за їх соціальними досягненнями. Слід зауважити, що ця категорія батьків добре знає дитину, її індивідуальні та вікові особливості. Нами також були зафіксовані такі особливості ставлення батьків до дітей різної статі: як батьки (66,0%), так і матері (85,4%) схильні до авторитарного виховання синів більшою мірою, ніж у вихованні дочок. Відмінності статистично достовірні ($\phi^*=2,00$; $P \leq 0,05$; $\phi^*=3,60$; $P \leq 0,01$). При цьому низькі тестові бали, за шкалою «авторитарна гіперсоціалізація», у відповідях батьків щодо дівчат зустрічається утричі частіше. На жаль, не всі батьки розуміють своїх дітей та поділяють з ними їх стан. Ця категорія батьків складає групу «прийняття – відторгнення», загальна кількість батьків становить 19,5%: із них чисельно мають високі показники за шкалою до 85,5% - 28,9% батьків; середні показники, до 67,2%, мають 55,1% батьків; низькі показники, до 41,3%, мають 16,0% батьків. Зміст одного полюса шкали: батькам подобається дитина такою, яка вона є, вони поважають індивідуальність дитини, прагнуть проводити багато часу разом з дитиною, схвалюють її інтереси. На іншому полюсі - батьки сприймають дитину непристосованою, їм здається, що дитина не досягне успіху в житті через погані здібності і тому відчувають до дитини досаду та роздратування. Слід також зауважити, що сприймання як татусями - 62,7%, так і матерями - 81,6%, дітей різної статі як непристосованих, впевненість що дитина не досягне успіху в житті: щодо синів - 81,3%, дочок - 62,2%. Відмінності статистично достовірні: $\phi^*=2,33$; $P \leq 0,01$ - для доньок; $\phi^*=3,03$; $P \leq 0,01$ - для синів.

В родинях, де дитину люблять і приймають такою, якою вона є, батьки виявляють зацікавленість у справах дитини, прагнуть допомогти, вони заохочують самостійність дитини. Батьки намагаються проводити з дитиною вільні години, підтримувати її плани та інтереси. Такі стосунки є найбільш вдалим варіантом між батьками та дітьми; за шкалою «кооперація», загальна кількість таких батьків становить 12,5%: із них співпраця батьків із доньками складає 13,0%, із синами -- 32,0%, у матерів із синами - 29,7% та з донькам - 47,8%. За критерієм кутового перетворення Фішера, для доньок $\phi^*=4,3$; $P \leq 0,01$; для синів $\phi^*=0,273$; $P \geq 0,1$.

За шкалою «симбіоз», маємо загальну кількість 15,3%; із них 18,9% високих показників; 43,4% середніх та 37,7% - низькі. Задовольнити всі потреби та захистити від життєвих випробувань синів готові 26,1% батьків, доньок - 18,4%, матері більш, ніж батьки, сприймають підлітків несамотійними. 79,6% матерів готові задовольнити всі потреби синів, щодо доньок, 60,8% матерів вважають їх недостатньо самотійними. За критерієм кутового перетворення Фішера, для доньок $\phi^*=4,92$; $P \leq 0,01$; для синів $\phi^*=6,78$; $P \leq 0,01$. Яскраво помітне прагнення більшості батьків задовольнити всі потреби дитини, захистити її від труднощів і життєвих випробувань, у такий спосіб виховується інфантильність у дитини. Дитина сприймається батьками як маленька, беззахисна. Тривогу викликають спроби дитини досягти самотійності, такі батьки ніколи не погодяться на самотійність дитини.

Аналіз даних за шкалою «маленький невдаха». 11,3% мають високі показники, 37,7% батьків, середні - 44,6% і низькі 17,7%. Позиція батьків зумовлюється в цьому разі ставленням до дитини як до дуже маленької, без урахування її реального віку. Інтереси, захоплення, переживання дитини для батьків здаються чимось несерйозним, надуманим та дитячим. Дитина видається їм непристосованою, відкритою для поганих впливів. У батьків немає розуміння того, що, витрачаючи багато зусиль на оберігання дитини від небажаних впливів, батьки насправді провокують і закріплюють ці риси, формуючи водночас комплекс неповноцінності. Матері частіше мають неадекватне уявлення про синів (85,1%), ніж про доньок (51,0%). 27% батьків мають уявлення маленького невдахи щодо синів, та 49,0% щодо доньок. За критерієм кутового перетворення Фішера, для доньок $\phi^*=0,22$; $P \geq 0,1$; для синів $\phi^*=6,86$; $P \leq 0,01$. Відмінності статистично достовірні ($\phi^*=2,28$; $P \leq 0,05$).

Результати дослідження, за методикою PARI, показали за шкалою «Гіперопіка» 34,8% з високими показниками, 37,9% з середніми показниками та з низькими - 27,3%; за шкалою «Демократичність», сімей з високим показником 47,9%, з середнім показником 22,8%, з низьким показником 29,3%; за шкалою «Диктат» було виявлено 33,9% сімей з високим показником, 43,7% - середнім, 22,4% - з низьким показником.

Кореляційний аналіз отриманих даних виявив суттєві значення зв'язків між шкалами PARI й ОСБ у сімейному вихованні: так, значення шкали «Демократичність» PARI значимо корелює зі шкалами «Прийняття» ОСБ ($r_s = -0,52$; $P \leq 0,05$) і має значиму обернено пропорційну залежність зі шкалою «Маленький невдаха» ($r_s = -0,52$; $P \leq 0,05$), це свідчить про те, що при демократичному стилі батьківсько-дитячих взаємовідносин дитину поважають, схвалюють її інтереси і плани, симпатизують їй, намагаються проводити багато часу разом з дитиною і не схильні її вважати маленьким невдахою. Значення за шкалою «Гіперопіка» PARI значимо корелює зі шкалою «Прийняття» ОСБ ($r_s = -0,63$; $P \leq 0,05$);

Значення за шкалою «Авторитарність» PARI корелює зі шкалою «Авторитарна гіперсоціалізація» ОСБ ($r_s = 0,77$; $P \leq 0,05$); це свідчить про те, що в батьківському ставленні чітко проявляється авторитаризм. Батьки вимагають від дитини беззаперечної слухняності та дисциплінованості. Значення за шкалою «Авторитарність» також мають обернено пропорційну залежність зі значенням за шкалою «Прийняття» ($r_s = -0,67$), це говорить про те, що батьки сприймають свою дитину непристосованою невдахою і відчувають до дитини злість, досаду, роздратування, образу. Вони не довіряють дитині і не поважають її.

За шкалою «Кооперація» виявлено близький до значимого показника ($r_s = 0,46$; $P \leq 0,05$), це свідчить про зацікавленість батьків у справах і планах дитини, вони заохочують ініціативу і самостійність дитини, намагаються бути з нею на рівних, намагаються у всьому допомогти дитині.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновки, що для батьків характерні гендерні особливості у стосунках з дітьми. Так, материнське ставлення відрізняється від батьківського більшою мірою співпрацею з дитиною, має більш тісний міжособистісний зв'язок і більш авторитарний вплив. Матері більш схильні до інфантилізації синів, ніж дочок. Батьки обох статей - як мати, так і батько - більш авторитарні у вихованні синів, ніж доньок. Гендерне виховання в сім'ї помітно диференціюється за статевою ознакою, що створює неоднакові можливості соціалізації для представників різних статей: загалом хлопчики мають більше можливостей розширювати свій досвід, досліджувати та експериментувати, в них заохочується активність, самостійність, перевірка власних сил у ситуації суперництва. У процесі навчання дівчинки гендерної поведінки сфери її активності обмежуються, акцент робиться на правильності поведінки, постійно діє батьківський контроль: праця вдома, ближче до батьків, часта і необумовлена допомога створюють для дівчинки більш канонізоване і прогнозоване середовище, ніж те, у якому живуть хлопці.

У процесі такої гендерної соціалізації здійснюється певна деформація розвитку особистості, оскільки одні сторони особистості (що відповідають гендерним стереотипам) заохочуються і підсилюються, а інші (що таким стереотипам суперечать) - навпаки, забороняються та затримуються в розвитку. Починаючи з раннього дитинства дівчаток і хлопчиків примушують діяти за певним сценарієм, що пов'язано не лише з розвитком відповідних фемінних чи маскуліних рис, а й з життєвими виборами. Згідно них чоловіки й жінки обирають форми життєвого шляху, що відповідають гендерним стереотипам, а не особистісним потенціям, покликанню тощо.

Отже, сім'я як чинник формування гендерної соціалізації особистості постійно знаходиться у стані внутрішньої динаміки та у різних соціальних ситуаціях завжди має певну новизну й актуальність. Без широкого і постійного вивчення сім'ї як фактора формування гендерної соціалізації особистості неможливо розробляти методи гендерного підходу до виховання дівчаток і хлопчиків, до формування установки на андрогінний тип поведінки особистості як найбільш ефективний та функціональний у сучасних умовах.

Література

1. Алешина Ю. Е., Волович А. С. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины // Вопросы психологии. - 1991. - № 7. - С. 74-82.
2. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. - М., 1999. - 512 с.
3. Баранник О. С. Влияние семьи на формирование тревожности у дошкольников // Ананьевские чтения - 99. - СПб., 1999. - С. 176-177.
4. Берн Ш. Гендерная психология. - СПб.; М., 2001.
5. Варга А. Я. Идентификация с родителями и формирование психологического пола. // Семья и формирование личности. - М., 1981. - С. 10-15.
6. Городнова Н. М. Гендерный розвиток особистості. - К., 2008. - 128 с.

7. Кон И. С. Подростковая сексуальность на пороге XXI века. Социально-психологический анализ. - Дубна. 2001. - 208 с.
8. Кізь О. Б. Гендерна соціалізація депривованого юнацтва: дослідження соціально-психологічних детермінант // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Тернопіль, 2003. - С. 78-85.
9. Петровекий А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. - М., 1982. - 255 с.
10. Lamb M, Lamb J. The nature and importance of the father-infant relationship // Family Coordinator, 1976, v. 4 (23/5), p. 379-386.
11. Hartly R. E. Sex-role pressures and the socialization of the male child // Psychol. Rev., 1959, №5, p. 456-468.
12. Kagan J. The concept of identification // - Psychol. Rev. 1958. V.65 – P. 296-305.
13. Mussen P. H. Early sex-role development. – in: Handbook of Socialization theory and research / Ed. D. A. Goslin. Chicago, 1969, p. 700-736.
14. Stockard J., Jonson M. Sex roles: Sex inequality and sex development. Englewood Cliffs, N-Y., Prentice-Hall, 1989.
15. Eccles J. S. Brinning young women to math and science // M. Crawford, M. Gentry (eds.). Gender and thought: Psychological perspectives. N-Y., Springer-Verlag, 1989, p. 36-58.